

ՀՏԴ581.9

Բուսաբանություն

Կարինե ԲԱԼԱՅԱՆ

ԱրԴՀ, Կենսաբանության և քիմիայի ամբիոն, Կ.գ.թ., դոցենտ

E-mail: balayan-karine@mail.ru

Աիդա ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ԱրԴՀ, Կենսաբանության և քիմիայի ամբիոն, Կ.գ.թ., դոցենտ

E-mail: aidatorosyan@mail.ru

Ռոզա ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարանի դասախոս,

E-mail: rozakostandyan67@mail.ru

**ԱՐՑԱԽՈՒՄ ՏԱՐԱԾՎԱԾ ԳԵՂԱԶԱՐԴԱՅԻՆ
ԲՈՆՅԱԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՅԻՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԿԱՌՈՆՑՎԱԾՔԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Աշխատանքում ներկայացվում են Արցախում տարածված գեղազարդային բույսերի վեգետացիայի տարբեր փուլերում 2018-2020 թթ. ընթացքում կատարված ուսումնասիրությունների և դաշտային հետազոտությունների արդյունքները: Արցախի գեղազարդային բույսերի գենոֆոնդն իր մեջ ընդգրկում է այնպիսի տեսակներ, որոնք միաժամանակ հանդիսանում են նաև երեքայտղատու, ներկատու, սննդային, համեմունքային և դեղատու: Գեղազարդային բույսերի կառուցվածքային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունները թվային մանրադիտակի միջոցով հնարավորություն են տվել բացահայտելու նրանց անատոմիական կազմությունը, արտադատող և ծածկող հյուսվածքների տարրերը:

Բանալի բառեր` Արցախ, գեղազարդիչ բույսեր, գնարբուկ, շտերնբերգիա, բազմոտիկ, բերենիկե, անմոռուկ, խոլորձ, վարդակակաչ, հովտաշուշան, պապլոր, ձնծաղիկ, ոսկեհազարուկ:

**К. Балаян, А. Торосян, Р. Костандян
ВИДОВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ И СТРУКТУРНЫЕ
ОСОБЕННОСТИ ДЕКОРАТИВНЫХ РАСТЕНИЙ
РАСПРОСТРАНЕННЫХ В АРЦАХЕ**

В работе представлены результаты полевых исследований и изучений в 2018-2020гг. декоративных растений Арцаха на разных

этапах вегетации. Генофонд декоративных растений Арцаха включает в себя виды, которые также являются эфирномасличными, красителями, съедобными, специями и лекарственными растениями. Исследования структурных особенностей декоративных растений с помощью бинокулярного цифрового микроскопа позволили нам выявить их анатомическое строение, элементы секреторных и покровных тканей.

Ключевые слова: Арцах, декоративные растения, первоцвет, штернбергия, многоножка, вероника, незабудка, орхидея, тюльпан, ландыш, мускари, подснежник, золототысячник.

K. Balayan, A. Torosyan, R. Kostandyan
SPECIES DIVERSITY AND STRUCTURAL FEATURES
DECORATIVE PLANTS DISTRIBUTED IN ARTSAKH

The work presents the results of field research and studies in 2018-2020. ornamental plants of Artsakh at different stages of vegetation. The gene pool of Artsakh ornamental plants includes species that are also essential oils, dyes, edible, spices and medicinal plants. Studies of the structural features of ornamental plants using a binocular digital microscope allowed us to identify their anatomical structure, elements of secretory and integumentary tissues.

Keywords: Artsakh, decorative plants, Primula, Sternbergia, Polypodium, Veronica, Myosotis, Orchis, Tulipa, Convallaria, Muscari, Galanthus, Centaurium.

Արցախը, չնայած իր համեմատաբար փոքր տարածքին, աչքի է ընկնում բուսական համակեցությունների և բուսատեսակների արտահայտված բազմազանությամբ: Արցախի լեռները ծածկված են անտառներով, թփուտներով կամ խոտային բուսականությամբ:

Արցախի տարածքում աճող վայրի 2027 բուսատեսակից գեղազարդային նշանակություն ունեն 454 տեսակ: Արցախի ֆլորայում գեղազարդային նշանակության բույսերի կենսաձևերի հարաբերակցությունը հետևյալն է. ծառատեսակներ – 31, թփատեսակներ – 22, կիսաթփեր – 7, լիաններ – 4, խոտաբույսեր – 390 տեսակ [1]:

Գեղազարդային բույսերն ընդգրկում են տարբեր ընտանիքների մշակովի և վայրի աճող բույսերի խմբեր: Աճեցվում են քաղաքների և այլ բնակավայրերի կանաչապատման, այգիների, պուրակների ձևավորման, հասարակական և բնակելի շենքերը զարդարելու համար: Աչքի են ընկնում ծաղիկների, տերևների, պտուղների բազմերանգությամբ: Գեղազարդային բույսերը լինում են. ըստ ցողունի աճման ձևի՝ ուղղաձիգ, մագլցող, հյուսվող, կախվող, փաթաթվող, կառչող, ըստ վեգետացիայի տևողության՝ միամյա, երկամյա, բազմամյա [5]:

Արցախում տարածված գեղազարդային բույսերի ուսումնասիրության ու գիտական հետազոտությունների կատարման համար մենք աշխատանքները իրականացրել ենք հետևյալ երթուղիներով. Ստեփանակերտ – Շուշի, Ստեփանակերտ – Տոդ, Ստեփանակերտ –

Տիզրանակերտ, Ստեփանակերտ – Վանք, Ստեփանակերտ – Ննգի – Հարավ, Ստեփանակերտ – Դադիվանք: Ընթացքում կիրառվել են հերբարիումային, գիտական գույքագրման մեթոդները: Բուսատեսակների մանրադիտակային ուսումնասիրություններն իրականացվել են ԱրՊՀ կենսաբանության լաբորատորիայում՝ թվային մանրադիտակի խոշորացմամբ(X150): Բուսատեսակների որոշումների ժամանակ օգտագործվել են դասական որոշիչներ [2, 3, 4]:

Գեղազարդային նշանակության բուսատեսակների մի մասը դեղատու է, որոնցից են՝ Կոմուխ Հեդինեի (*Inula helenium* L.), Տատրակ սովորական (*Tussilago farfara* L.), Մեխակ արևելյան (*Dianthus orientalis* Adams), Յմախ նրբագեղ (*Gypsophila elegans* Bieb.), Ծվծվուկ քլորատեր (*Silene chlorifolia* Smith.), Տուղտավարդ դեղնականաչ (*Alcea flavovirens* (Boiss. et Buhse) Iljin), Անակամպտիս բրգաձև (*Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich.), Խողորձ արական (*Orchis mascula* L.), Կակաչ արևելյան (*Papaver orientale* L.), Արյունխմիկ դեղատու (*Sanguisorba officinalis* L.), Տննտաշ օղակավոր (*Lysimachia verticillaris* Spreng.), Ցախակեռաս բուրավետ (*Lonicera caprifolium* L.), Մանուշակ գիշերային (*Hesperis matronalis* L.), Բազմոտիկ սովորական (*Polypodium vulgare* L.), Ապուզան թավոտ (*Epilobium hirsutum* L.), Հասմիկ թփուտային (*Jasminum fruticans* L.), Մատիտեղ ալպիական (*Polygonum alpestre* C. A. Mey.) և այլն:

Արցախի դենդրոֆլորայում ռելիկտային, ինչպես նաև գեղազարդային նշանակության բույսերը ներկայացված են հետևյալ տեսակներով՝ Սոսի արևելյան (*Platanus orientalis* L.), Ձելկվա բոխատեր (*Zelkova carpinifolia* (Pall.) C. Koch), Խաղող անտառային (*Vitis silvestris* C.C.Gmel.), Շրջահյուս հունական (*Periploca graeca* L.), Ընկուզենի սովորական (*Juglans regia* L.), Կենի հատապտղային (*Taxus baccata* L.), Բադեղ սովորական (*Hedera helix* L.), Հաճարենի արևելյան (*Fagus orientalis* Lipsky), Պիստակենի բրատեր (*Pistacia atlantica* Desf. subsp. *mutica* Fisch.), Իլենի թավշյա (*Euonymus velutina* Fisch. et C.A.Mey.) և այլն: Ռելիկտային և գեղազարդային խոտաբույսերից մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում պտերները՝ *Asplenium rutamuraria* L., *A. nigrum* Heufl., *A. scolopendrium* L., *A. trichomanes* L., *Ceterach officinarum* DC., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott, *Polypodium vulgare* L. և այլն:

Ստորև ներկայացվում է Արցախի տարածքում հանդիպող գեղազարդային բույսերի կարգաբանական բազմազանությունը (աղյուսակ):

Աղյուսակ

**Գեղազարդային բույսերի կարգաբանական բազմազանությունն
Արցախում**

N	Տեսակների անվանումն ըստ ըն- տանիքների (հայերեն, լատիներեն)	Կենսավայրը
Ակքանազգիներ - <i>Dipsacaceae</i>		
1.	Զիվան հայկական <i>Cephalaria armeniaca</i>	Չոր, քարքարոտ թերություններ
Աղտորազգիներ - <i>Anacardiaceae</i>		
2.	Դրախտաձառ սովորական <i>Cotinus coggygia</i> Scop.	Չոր, քարքարոտ թերություններ
3.	Պիստակենի բթատերև- <i>Pistacia mutica</i> Fisch. et C. A. Mey.	Արիդային նոսրանտառներ
Արալիազգիներ - <i>Araliaceae</i>		
4.	Բադեղ սովորական <i>Hedera helix</i> L.	Ճանապարհեզրեր, անտառներ
Արենախոտազգիներ - <i>Lythraceae</i>		
5.	Արենախոտ ուռատերև <i>Lythrum salicaria</i> L.	Գերիտնավ վայրեր, լճափեր, ջրանցքներ, գետափեր
Բազմոտիկազգիներ - <i>Polypodiaceae</i>		
6.	Բազմոտիկ սովորական <i>Polypodium vulgare</i> L.	Անտառներ, քարքարոտ վայրեր, ժայռեր
Գնարբուկազգիներ - <i>Primulaceae</i>		
7.	Գնարբուկ գարնանային <i>Primula veris</i>	Անտառներ
8.	Գնարբուկ սովորական <i>Primula vulgaris</i> Huds.	Անտառներ, թփուտներ
9.	Գնարբուկ Պալլասի <i>Primula Pallasii</i> Lehm.	Անտառներ, թփուտներ
Թթվաովույտազգիներ - <i>Oxalidaceae</i>		
10.	Թթվաովույտ եղջրավոր <i>Oxalis corniculata</i> L.	Խոնավ վայրեր, կավային լանջեր, ճանապարհեզրեր
Լորենազգիներ - <i>Tiliaceae</i>		
11.	Լորենի կովկասյան <i>Tilia caucasica</i> Rupr	Կաղնեթխային անտառներ

Աղյուսակի շարունակությունը

12.	Լորենի սրտաձև / մանրատերև/ <i>Tilia cordata</i> Mill.	Կաղնեբոխային անտառներ
Կարմրանագգիներ - <i>Tamaricaceae</i>		
13.	Կարմրան Հոհենակերի <i>Tamarix Hohenackeri</i> Bunge	Գետահովիտներ, աղուտներ
14.	Կարմրան ճյուղառատ <i>Tamarix ramossisima</i> Ledeb.	Գետահովիտներ, աղուտներ
Կերոնագգիներ - <i>Typhaceae</i>		
15.	Կերոն, կեռոն լայնատերև <i>Typha latifolia</i> L.	Գետափեր, լճափեր, ջրամբարներ, ճահճուտներ
Հակինթագգիներ - <i>Hyacinthaceae</i>		
16.	Բելևալիա Ֆոմինի <i>Bellevalia fominii</i> Woronow	Տափաստաններ, անտառեզրեր, բացատներ
17.	Պուշկինիա մկնասոխանման <i>Puschkinia scilloides</i> Adam.	Թփուտներ, մերձալպյան, ալպյան մարգագետիններ
18.	Պապլոր կովկասյան <i>Muscari caucasicum</i> Baker.	Քարքարոտ թերություններ, խճաքարուտներ
19.	Մկնասոխ սիբիրյան <i>Scilla sibirica</i> Haw.	Թփուտներ, անտառներ, անտառեզրեր
20.	Մկնասոխ կովկասյան <i>Scilla caucasica</i> Misch.	Թփուտներ, անտառներ
Հիրիկագգիներ - <i>Iridaceae</i>		
21.	Քրքում հրաշալի <i>Crocus speciosus</i> M. Bieb.	Անտառեզրեր, ցանքեր, խոտածածկ լանջեր
22.	Թրաշուշան կովկասյան <i>Gladiolus caucasicus</i> Herb.	Խոտածածկ լանջեր, մերձալպյան մարգագետիններ
23.	Հիրիկ կովկասյան <i>Iris caucasica</i> Hoffm.	Չոր, քարքարոտ թերություններ, թփուտային մացառուտներ
24.	Հիրիկ ցանցավոր <i>Iris reticulata</i> M. Bieb.	Չոր, քարքարոտ լանջեր, թփուտային մացառուտներ
25.	Հիրիկ կոմինդրյա <i>Iris imbricata</i> Lindl.	Չոր, քարքարոտ լանջեր, նոսրանտառներ, անտառեզրեր
Ձիթենագգիներ - <i>Oleaceae</i>		
26.	Կիպրոս սովորական <i>Ligustrum vulgare</i> L.	Թփուտներ, անտառներ
Վարդագգիներ - <i>Rosaceae</i>		
27.	Փրփրուկ տափաստանային <i>Filipendula vulgaris</i> M.	Տափաստաններ, թփուտներ, մարգագետիններ

Աղյուսակի շարունակությունը

28.	Արյունխմիկ դեղատու <i>Sanguisorba officinalis</i> L.	Ճանապարհեղրեր, բացատներ, խոնավ մարգագետիններ
29.	Ասպիրակ աղեղնաեզր <i>Spiraea crenata</i> L.	Քարքարոտ թեքություններ, անտառեղրեր
Մանուշակազգիներ – <i>Violaceae</i>		
30.	Մանուշակ բուրավետ <i>Viola odorata</i> L.	Թփուտներ, անտառեղրեր, անտառներ, այգիներ
31.	Մանուշակ սպիտակ <i>Viola alba</i> Besser.	Թփուտներ, անտառեղրեր, անտառներ, այգիներ
Մեխակազգիներ - <i>Caryophyllaceae</i>		
32.	Ծվծվուկ քլորատերև <i>Silene chlorifolia</i> Smith.	Քարքարոտ թեքություններ, խճաքարուտներ
33.	Մեխակ արևելյան <i>Dianthus orientalis</i> Adams	Չոր, քարքարոտ թեքություններ, ժայռաճեղքեր
34.	Սապնարմատ նրբագեղ <i>Gypsophila elegans</i> Bieb.	Չոր, քարքարոտ թեքություններ
Շրթնաձաղկավորներ - <i>Lamiaceae</i>		
35.	Ճանկիտոտ արևելյան <i>Ajuga orientalis</i> L.	Չոր, քարքարոտ լանջեր, թփուտներ, մարգագետիններ
Խոլորձազգիներ - <i>Orchidaceae</i>		
36.	Անակամպտիս բրգաձև <i>Anacamptis pyramidalis</i> /L./ Rich.	Թփուտներ, անտառեղրեր, բացատներ
37.	Խոլորձ արական <i>Orchis mascula</i> L.	Անտառներ, բացատներ, մարգագետիններ
38.	Սարդակիր բռնակիր <i>Ophrys oestrifera</i> M. Bieb.	Թփուտներ, նոսրանտառներ, բացատներ, մարգագետիններ
Ջրոսպազգիներ - <i>Lemnaceae</i>		
39.	Ջրոսպ փոքր <i>Lemna minor</i> L.	Կանգնած և դանդաղ հոսող ջրեր
Շուշանազգիներ – <i>Liliaceae</i>		
40.	Սագասոխուկ դեղին <i>Gagea lutea</i> /L./ Ker Gawl.	Անտառներ, թփուտներ
41.	Վարդակակաչ խճճված /խառը/ <i>Tulipa confusa</i> Gabrielian	Անտառեղրեր, բացատներ, մերձալպյան մարգագետիններ
Շքանարգիզազգիներ – <i>Amarilidaceae</i>		
42.	Չնձաղիկ անդրկովկասյան <i>Galanthus transcausicus</i> Fomin	Թփուտներ, անտառներ, անտառեղր
43.	Շտերնբերգիա Ֆիշերի <i>Sternbergia Fischeriana</i> /Herb./M.Roem.	Խոտածածկ լանջեր, չոր, քարքարոտ թեքություններ

Ըստ Արցախի ֆլորայի գեղագարդային բույսերի կարգաբանական վերլուծության արդյունքների՝ առաջատար են հիրիկազգիների, հակինթազգիների, գնարբուկազգիների, խոլորձազգիների, մեխակազգիների և վարդազգիների ընտանիքները (աղյուսակ):

Արցախի Հանրապետության տարածքում հանդիպող գեղագարդային բույսերի կառուցվածքային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունների ընթացքում մեր կողմից իրականացվել են ժամանակավոր պրեպարատների պատրաստում և դիտում (նկ. 1, 2, 3, 4):

ա

բ

Նկ. 1. Բազմոտիկ սովորական – ա) ընդհանուր տեսքը, բ) տերևի և սորուսի անատոմիական կազմությունը

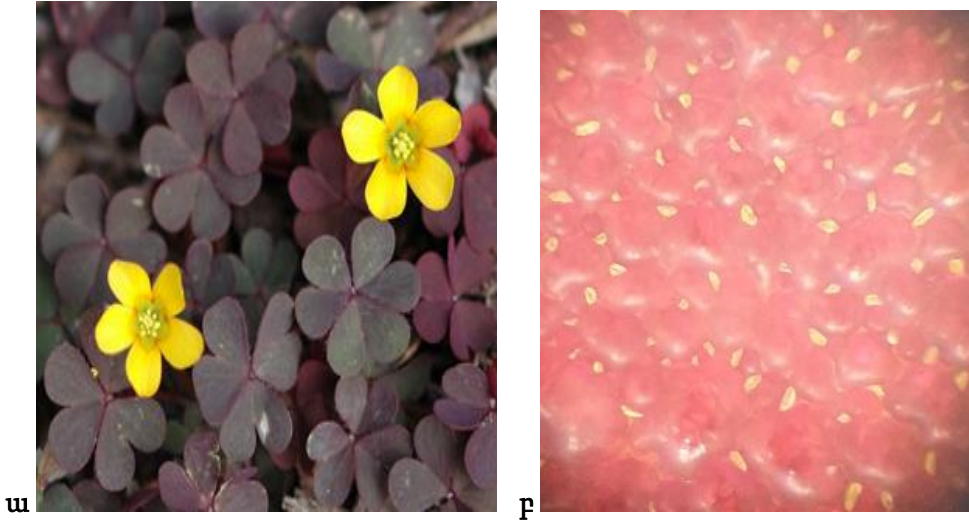

ա

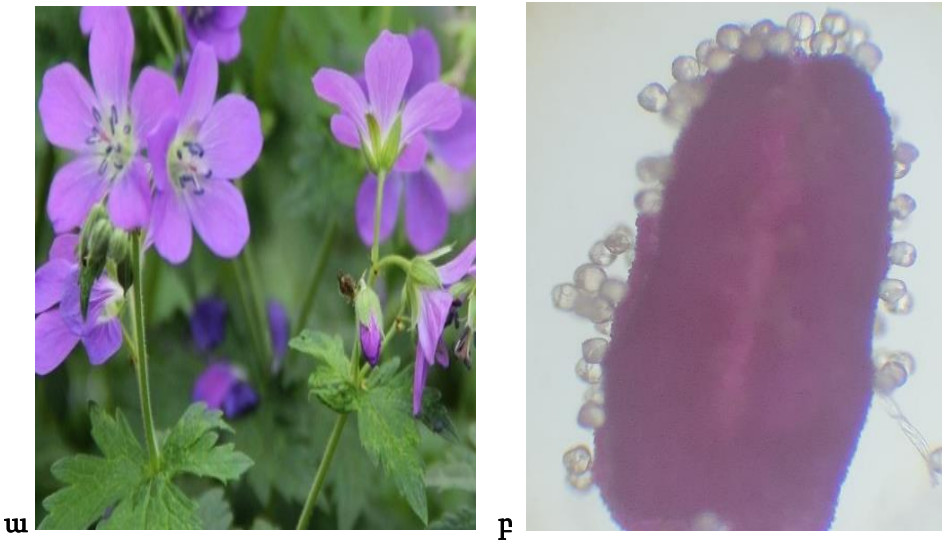

բ

Նկ. 2. Շտերնբերգիա Ֆիշերի – ա) ընդհանուր տեսքը, բ) փոշեհատիկների կառուցվածքը

**Նկ. 3. Թթվատվույտ եղջրավոր (*Oxalis corniculata*) –
ա) ընդհանուր տեսքը,
բ) հերձանցքների անատոմիական կազմությունը**

**Նկ. 4. Խորդենի անտառային (*Geranium sylvaticum*) - ա) ընդհանուր
տեսքը, բ) հասուն փոշանոթի կառուցվածքը**

Այսպիսով՝ թվային մանրադիտակի միջոցով կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում ներկայացվեցին գեղազարդային բույսերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև վեգետատիվ և գեներատիվ օրգանների անատոմիական կազմությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բալայան Կ. Վ. Լեռնային Ղարաբաղի ֆլորան(անոթավոր բույսեր), Երևան, 2014, էջ 17:
2. Վարդանյան Ժ. Հ. Ծառագիտություն, Երևան, 2005, 370 էջ:
3. Гроссгейм А. А. 1939-1967. Флора Кавказа. Баку. М-Л: Азфан, Т.1-7.
4. Флора Армении. 1954 – 2009. Ереван. АН Арм. ССР. Т. 1 - 11.
5. <https://hy.wikipedia.org/wiki/>

ՀՈԴՎԱԾԸ ՏՊԱԳՐՎԱԾ Է

**«ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՒՄՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ»
ԴՐԱՄԱՇՆՈՐՀԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

Հոդվածը տպագրության է նրաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, կ.գ.դ. Հ. Գ.Գալստյանը: